

SZALAI Gábor
tudományos segédmunkatárs
Pécsi Tudományegyetem Szentágothai János Kutatóközpont

assistant research fellow
University of Pécs János Szentágothai Research Centre
 aszalaigabor@gmail.com

A CSEHSZLOVÁK-MAGYAR LAKOSSÁGCSERE
EGYES KÜLPOLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

CERTAIN FOREIGN POLICY CORRELATIONS OF THE
CZECHOSLOVAK–HUNGARIAN POPULATION EXCHANGE

ABSTRACT

In Europe, following World War I, and also during and after World War II, more or less sovereign states exercised population exchanges on multiple occasions. Their aim was to establish an ethnically homogeneous state and/or to repatriate their minority countrymen. In many cases, governments entered into the treaties under the impact of constraint, abuses against minorities and provisions depriving their rights. On many occasions, these stabilised the changes occurring during the wars and neither party was keen on observing the principle of parity.

This paper compares different visions on arranging the future of the European continent following World War II. Many of the visions concerning Central Europe promoted the stability of Central European states through creating states that lacked national minorities. The idea of creating national states through population exchanges was conceived in the British foreign office in late 1939. Although later both the USA and the Soviet Union considered the idea valid, the Western powers and the Soviets did not share a view on implementation.

The analysis also focuses on presenting the suggestions of the Czechoslovak and the Hungarian governments regarding the “issue of the Hungarians”. Finally, the paper presents certain foreign policy correlations and the international environment of the Czechoslovak–Hungarian population exchange treaty, firstly based on the speeches and position

statements of delegates of major powers and the affected governments in different committees discussing the Czechoslovak-Hungarian issue, and secondly through analysing diplomatic correspondence relevant to the topic.

Kulcsszavak: kassai kormányprogram, potsdami konferencia, Benes-dekrétumok, csehszlovák-magyar lakosságcsere, párizsi békekonferencia, párizsi békeszerződés

Keynotes: Košice Program, Potsdam Conference, Beneš decrees, Czechoslovak-Hungarian population exchange, Paris Peace Conference, Paris Peace Treaties

1. Bevezetés

A második világháború folyamán különféle elképzelések születtek a jövőbeni Európa elrendezéséről. A háború utáni Közép-Európával kapcsolatos elgondolásokban közösek voltak a nemzetiségi kisebbségek nélküli államok létrehozására vonatkozó nézetek és koncepciók. A csehszlovák állam emigrációban lévő majd hatalomra kerülő képviselői elutasították a két világháború közötti, különféle nemzetközi megállapodásokban rögzített, kisebbségvédelmet szavatoló intézkedéseket.¹ Olyan nézeteket fogalmaztak meg, amelyek az újjáalakuló Csehszlovákia stabilitásának biztosítását a nemzetiségek nélküli állam létrehozása révén szorgalmazták, melyet egyoldalú kitelepítésekkel, lakosságcserevel és reszlovakizációval kívántak elérni. Magyarország érthető okokból egyik javaslatához sem kívánt hozzájárulni.

A második világháború befejezését követően Csehszlovákia és Magyarország külpolitikai helyzete ugyan eltérő volt, de Csehszlovákia a maga súlyánál fogva, a nagyhatalmak segítsége, kiváltképp a szovjet vezetés támogatása nélkül a lakosságcserét nem valósíthatta meg. A csehszlovák külpolitikai tervezésben fontos helyet foglalt el már a második világháború alatt az a felismerés, amely szerint a kelet-közép-európai térségben a Szovjetunióval, mint meghatározó nagyhatalmi tényezővel kell számolni, akinek hozzájárulása nélkül a térségben semmilyen nagy jelentőségű döntés nem születhet.

Jelen tanulmány a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény megkötésének és végrehajtásának egyes külpolitikai összefüggéseit és nemzetközi környezetét mutatja be, illetve a csehszlovák és a magyar kormány „magyar kérdés” megoldását illető egyes javaslatait ismerteti, a különböző bizottságokba delegált küldöttek állásfoglalásainak, valamint a témában született diplomáciai jegyzékek elemzésével.

2. A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény létrejöttének előzményei

A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény tárgyában előzményként fontos megemlíteni az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezményt, melynek pótjegyzőkönyve úgy rendelkezett, hogy a magyar és a csehszlovák kormánynak három hónapon belül meg szükséges egyeznie a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. A magyar-csehszlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek meg Komáromban.² Az egyeztetések során már ekkor felmerült a népcsere terve. A Közalkalmazottak Szövetsége által előterjesztett javaslat szerint a csehszlovák delegációnak törekednie kellett volna arra, hogy elérjék a csehszlovákiai magyarok és magyarországi szlovákok kicserélését úgy, hogy semmiféle Magyarország javára történő területi engedménybe nem egyeznek bele.

Miután a két államnak nem sikerült megállapodnia német-olasz döntőbíráskodásra került sor. Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott határozat (első bécsi döntés) értelmében 11.927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 40 ezer főnyi lakossággal, melyből az 1938-as magyar népszámlálás szerint a lakosság 84%-a, míg az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint 59%-a volt magyar nemzetiségű.³ Mindkét országban maradtak tehát kisebbségi területek: Pozsony és Nyitra környékén mintegy 60.000 magyar élt, míg Magyarországon közel 200.000 szlovák. Sano Mach, szlovák belügyminiszter emiatt, már a világháború alatt felvetette a homogén szlovák állam megeremtésének érdekében a szlovák-magyar lakosságcsereát. Ezzel párhuzamosan az emigráns cseh és szlovák politikusok is elkezdtek körvonalazni a háború utáni homogén csehszlovák állam létrehozására irányuló terveik kereteit, amely csak a németek és a magyarok kitelepítésével, illetve utóbbiak esetében kicserélésével lett volna megoldható.⁴

Az 1938-1939-ben külföldre távozott cseh és szlovák politikusok több szervezeti központot is létrehoztak. A volt államelnök, Eduard Beneš 1939 első felében Chicagóban tartózkodott, majd a nyáron Londonba tette át székhelyét. Milán Hodža volt miniszterelnök és Stefan Osuský volt párizsi követ Párizsban tartózkodott. A kommunistáknak Londonban (Vladimír Clementis) és Moszkvában (Klement Gottwald) is voltak képviselői.

2.1. Beneš 1938 és 1944 közötti politikája

A volt államelnök, Beneš kezdetben nem örvendett túlzott népszerűségnek Londonban. Chamberlain kormánya ugyanis felelősnek tartotta a dunai

népek közötti ellentétek elmérgesedéséért. Franciaország 1940. júniusi bukása és Churchill hatalomra kerülése után azonban megváltozott a helyzet. 1940 júliusában Anglia elismerte Beneš Csehszlovákia államelnökének és az általa összeállított testületet emigrációs kormánynak.

Beneš 1938 és 1944 közötti politikája három szakaszra osztható.⁵ Az első időszak a müncheni döntéstől 1939 ősziig, a második világháború kitöréséig tartott, mely időszak alatt nyilatkozatai és politikája fenyegető, harcias és markánsan kisebbségellenes volt. Úgy vélte, a csehszlovákiai magyarok és németek „árulását” nem szabad megbocsátani, a bécsi döntést pedig nem lehet elfogadni. Abban bízott ugyanis, hogy egy nagy európai koalíció gyorsan fel fogja számolni a hitlerizmust és így az 1938-as status quo helyreállítható lesz. Az 1939. augusztus 23-án megkötött, szovjet-német megnemtámadási szerződést (Molotov–Ribbentrop-paktumot) követően politikája megváltozott, hangvételére visszafogottság és egyfajta mértékletesség lett jellemző. Elismerte, hogy korábban elnökként maga is követett el hibákat és ígéretet tett ezek háború utáni kijavítására. Megfogadta, hogy az új köztársaság minden nemzetiségéhez igazságos lesz, a jövőt pedig a demokratikus együttélés hagyományára fogják alapozni. Úgy vélte, hogy reálisan tekintve számolni kell az 1938 előtti határok Csehszlovákia kárára történő módosításával. Miután 1941 ősztől a szovjet-német együttműködés megszűnt, Beneš politikája és hangvétele újra megváltozott. Eltökéltése a német és magyar kisebbség megbüntetésére és kitelepítésére ismét megnőtt.⁶

A jövővel kapcsolatos elképzeléseit legrészletesebben egy a Foreign Affairs-ben, 1942 januárjában megjelent cikkében fejtette ki. A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerét elvetve, homogén nemzetállamok létrehozását javasolta a kisebbségek kitelepítésével, illetve ekkor még akár a határok helyi módosításával is. A legtöbb közép-európai államban ugyan mindezek ellenére maradni fognak kisebbségek, de véleménye szerint az ő védelmüknek már nem a kollektív kisebbségi jogok intézményes biztosításán, hanem az általános emberi jogokon kell nyugodniuk. Fontosnak tartotta azt is megjegyezni, hogy nem szabad lehetővé tenni, hogy a kisebbségek a jövőben a problémáikkal különböző nemzetközi fórumokhoz forduljanak.⁷

1943 októberére Beneš kisebbségek kitelepítésére irányuló szándéka egyértelművé vált. Elkészült és az angol kormánynak átadásra is került az első konkrét terv a kitelepítésekről, amelyek 2 millió németet és 400 ezer magyart érintettek volna. A magyar emigráció képviselőivel, illetve angol-szász diplomákkal folytatott beszélgetések során azonban Beneš és kormánynak tagjai, továbbra is elképzelhetőnek tartották az 1920-as csehszlovák-magyar határ Magyarország javára történő módosítását. Jan Masaryk

külgyminiszter ekkor úgy vélte, hogy egy demokratikus Magyarországgal készek lennének bármilyen kérdést, beleértve a határokét is megvitatni.⁸

Benešnek tervei megvalósításához azonban szüksége volt a leendő győztesek hozzájárulására, melynek megszerzése érdekében, kormányának tagjaival együtt mindent elkövetett. Ezen diplomáciai erőfeszítések közül legnagyobb jelentőséggel Beneš 1943. decemberi moszkvai látogatása bírt, melynek során december 12-én aláírták a szovjet-csehszlovák szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, valamint kölcsönösen egyetértettek abban, hogy a németekhez hasonlóan a magyarokat is indokolt kitelepíteni Csehszlovákiából.⁹

A beneši külpolitikai tervezésben tehát igen fontos helyet foglalt el az a felismerés, amely szerint a kelet-közép-európai térségben a Szovjetunióval a háború záró szakaszában és a világháború után kialakuló új helyzetben, mint meghatározó nagyhatalmi tényezővel kell számolni. Beneš az elsők közt ismerte fel, hogy Moszkva akarata, illetve hozzájárulása nélkül a térségben semmilyen nagyobb jelentőségű döntés nem vihető át.

A moszkvai csehszlovák emigráció, a Csehszlovák Kommunista Párt kezdetben nem osztotta Beneš kisebbségellenes nézeteit.¹⁰ A párt vezetője, Klement Gottwald 1944 áprilisában még egy olyan „nemzeti demokratikus felszabadító forradalommal” számolt, amely „a csehek, szlovákok és ukránok testvéri szövetségén”, illetve a „németek, magyarok, lengyelek egyenrangúságán” alapult volna. 1944 nyarától azonban a moszkvai cseh és szlovák kommunisták körében is olyan vélemény kerekedett felül, amely a magyarokat a németekkel együtt „áruló szemétnek” minősítette, akiktől szükséges Csehszlovákiát megtisztítani.¹¹

A „magyar kérdés” tehát egyike volt azoknak a témáknak, amelyben teljes egyetértés volt a londoni és a moszkvai emigráció cseh és szlovák politikusai között. Beneš és kormánya Moszkva kérésére, a Szovjetuniót érintve, végül 1945. április 3-án tért vissza Csehszlovákiába.

2.2. Csehszlovák tervek és magyar diplomáciai erőfeszítések a magyar kérdés rendezésére a potsdami döntés megszületéséig

Beneš március végi moszkvai tartózkodása során, a Szlovák Nemzeti Tanács, a Csehszlovák Kommunista Párt és más pártok képviselőinek a bevonásával átalakította londoni kormányát, és itt állapodtak meg azokban az alapelvekben is, amelyeket hazatérve, 1945. április 5-én hirdettek ki Kassán.

Az ún. kassai kormányprogram kisebbségekre vonatkozó részei a korábbi nyilatkozatoknak megfelelően célul tűzték ki a homogén csehszlovák állam

megvalósítását. Megállapították, hogy a német és a magyar kisebbség a köztársaság ellen irányuló külső hódítás eszköze volt. Közülük ezért csak azokat illette meg az állampolgársághoz való jog, akik egyrészt 1938 előtt is állampolgárok, másrészt „antifasiszták” voltak. Így ezen elvek alapján érvénytelenítették a német és magyar nemzetiségű lakosság többségének állampolgári jogait, így külföldi állampolgároknak számítottak, akik gyakorlatilag illegálisan tartózkodnak Csehszlovákia területén. A magyarok ugyan újra optálhattak Csehszlovákia javára, ám a köztársaság hivatalai minden ilyen kérvényt egyénileg bíraltak el. A kormányprogram viszonylag óvatos fogalmazását a következő hetekben egyre nyíltabb beszéd váltotta fel, melynek lényege a magyarság kollektív bűnösségének deklarálása, és egyoldalú kitelepítésüknek a meghirdetése volt.¹²

A csehszlovák nemzetállam megteremtésének programja több tucat 1945 májusa és októbere között kiadott elnöki rendeletben (dekrétumban) és a Szlovák Nemzeti Tanács intézkedéseiben öltött testet.¹³ Májusban megkezdődött a magyar közalkalmazottak, köztük a pedagógusok elbocsátása, mellyel gyakorlatilag összeomlott a magyar nyelvű iskolahálózat. Az 1945. augusztus 2-án megjelent 33. számú elnöki rendelet a magyarokat és a németeket kollektíven megfosztotta állampolgárságuktól, melyből hátrányok egész sora (nyugdíjak megvonása, az egészségügyi ellátásból való kizárás stb.) következett. Mindeközben megkezdődtek az országon belüli belső telepítések, illetve a nemkívánatos személyek országból történő kitoloncolása. 1945. június végéig emiatt mintegy 31 ezer magyar hagyta el otthonát és menekült Magyarországra.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 tavasza és nyara folyamán számtalan alkalommal fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz (SZEB) a szlovákiai magyarságot ért sérelmek, elsősorban a kitelepítések miatt. A testület szovjet és brit képviselői érdemben nem foglalkoztak a magyar panaszokkal. A budapesti amerikai misszió viszont június 12-én jegyzékben közölte álláspontját, melyben a misszió politikai vezetője, Arthur Schoenfeld leszögezte, hogy az Egyesült Államok „nem tekinti igazolhatónak egy kisebbséget alkotó etnikai csoport minden tagjának állam elleni bűncselekmény elkövetőjeként való kezelését és etnikai hovatartozása miatt egy területről való elüldözését.” A kisebbségek csak „fokozatosan”, „a nemzetközi jog elveit figyelembe véve” telepíthetők ki, és „egyetlen nemzet sem engedheti meg magának, hogy nemzetközi jóváhagyás, illetve megállapodás nélkül emberek nagy csoportjainak áttelepítéséhez fogjon”.¹⁴

Gyöngyösi János külügyminiszter az amerikai álláspontot ismerve július elsején, Békéscsabán tartott beszédében nyíltan és élesen bírálta a csehszlo-

vák politikát. Kijelentette, hogy a magyar kormány soha „népcserét vagy kitelepítést nem kezdeményezne, ahhoz csakis nemzetközi megállapodás alapján járulna hozzá”. Azoknak a szlovákoknak az útjába azonban, akik önként távozni akarnak „a magyar kormány semmi akadályt nem gördít”.¹⁵

A Külügyminisztérium mellett a pártok is elítélő véleményt fogalmaztak meg, és vezetőik szintén tiltakoztak. Ezen fellépések közül legnagyobb jelentősége a Magyar Kommunista Párt tiltakozásának volt, amelynek vezetői július végén közvetlenül tárgyaltak a moszkvai emigrációból jól ismert csehszlovák kommunista politikusokkal. A magyar delegációt vezető Rákosi Mátyás többek között azzal érvelt, hogy a magyarok kiutasítása Csehszlovákiából „óriási politikai csapást jelentene az amúgy sem nagyon erős magyar demokráciára”. A csehszlovák fél azonban hajthatatlan volt és azzal érvelt, hogy ők a magyarokkal szembeni terveiket és törvényjavasolataikat Moszkvában dolgozták ki, és azokat Sztálin és Molotov is jóváhagyta. A magyar kommunista politikusok moszkvai tiltakozása tehát nem járt eredménnyel.¹⁶ A szovjet vezetők, bár tisztában voltak a csehszlovák hatóságok módszereinek embertelenségével, nem értékelték át álláspontjukat.

Az országban élő magyarok és a németek kitelepítésének engedélyezését a csehszlovák kormány július 3-án jegyzékben kérte a szövetséges nagyhatalmaktól. A szovjet vezetők támogatták a tervet, Sztálin valósággal biztatta a csehszlovák vezetőket a németek és a magyarok elűzésére: „Mi önöket nem fogjuk gátolni. Zavarják el őket. Hadd tapasztalják meg saját magukon, mit jelent a mások uralma.”¹⁷

A nagyhatalmak az 1945. július 17. és augusztus 2. közötti potsdami konferenciájukon vitatták meg az ügyet. A több mint 3 milliós németység kitelepítését elfogadták, a magyarokét azonban – főleg az USA határozottan elutasító álláspontjának köszönhetően – elvetették. A csehszlovákiai magyarok nagy tömegeinek egyoldalú kitelepítése átmenetileg tehát lekerült a napirendről. A magyarországi németek kitelepítésére vonatkozó terveket a csehszlovák vezetők azonban helyesléssel fogadták. Azt remélték, hogy a németek kitelepítése könnyebbé teszi számukra a magyarok áttelepítését.

2.3. Tervek a magyar kérdés rendezésére: lakosság- versus földcsere

A potsdami konferencián született döntés következtében a magyarok egyoldalú kitelepítésének tervét felváltotta a lakosságcsere addig kevésbé hangoztatott terve. 1945 októberében Beneš már úgy nyilatkozott, hogy a magyar kérdés megoldása nem kitelepítés, hanem inkább a lakosság kicserélése alapján történhet, mivel véleménye szerint Csehszlovákia területén alig

él több magyar, mint Magyarországon szlovák. Késznek mutatkozott a cserében Magyarországgal megegyezni. Az a második világháború idején többször elhangzott ígéret, hogy a magyaroktól történő megszabadulás érdekében akár kisebb területek is átadhatók lennének Magyarországnak, egyszer sem került említésre a prágai és a pozsonyi politikusok nyilatkozataiban.¹⁸

A határokkal kapcsolatban a magyar kormány a nemzetiségi elvet tartotta irányadónak. Az 1945. augusztus 14-én a három szövetséges nagyhatalom képviselőinek Magyarország békecéljairól küldött memorandumban a magyar kormány úgy fogalmazott, hogy a nemzetiségi ellentétek kiküszöbölésére az lenne a legcélszerűbb megoldás, ha a határokat az érintett lakosság akaratával egyezően, a nemzetiségi elv alapján vonnák meg ott, ahol a nemzetiségek összefüggő területen élnek. A kisebb csoportokban elszigetelten élő ún. szórványnemzetiségek esetében pedig megfontolható lenne az önkéntes jellegű lakosságcsere megfelelő területi kompenzációkkal.¹⁹

Gyöngyösi, a budapesti szovjet hírszerzők augusztus közepi jelentése szerint felvetette, a magyarok kitelepítésének csehszlovák tervével összefüggésben a konfliktus rendezésének „embert földdel” koncepcióját. Véleménye szerint sokkal egyszerűbb lenne Magyarország határát valamelyest északabbra áthelyezni, hiszen a magyarok Szlovákiában jórészt a déli határ mentén, tömör tömbökben élnek.

A csehszlovák politikusok a lakosságcserevel kapcsolatos terveiket első alkalommal 1945. szeptember 3-án ismertették Gyöngyösi Jánossal. A magyarországi SZEB mellé delegált csehszlovák megbízott, Dalibor Milos Krno ekkor elmondta, hogy első lépcsőben a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok cseréjére gondolnak, amit követne a magyarság fennmaradó részének áttelepítése. Továbbá a csehszlovák kormány véleménye szerint kívánatos lenne, hogy ezt az ügyet a két állam megegyezéssel oldja meg „úgy, hogy az 1920-as határokat sérthetetlennek kell tekinteni”. Válaszában Gyöngyösi nemcsak a kitelepítés, de a népcsera elöl is elzárkózott. Kijelentette, hogy Magyarország még az utóbbit is csak akkor fogadja el, ha erre „nemzetközi döntés kényszeríti”, illetve utalt rá, hogy a 600 ezer csehszlovákiai magyarral nem lehet 60 ezer magyarországi szlovákot „párba állítani”. Vagyis a népcsera csak igen kis mértékben járulna hozzá a homogén csehszlovák nemzetállam kialakulásához, kivéve, ha a népcsera egyszersmind „földcsere” is jelentene. Ha „Szlovákia – mint fogalmazott – a magyaroktól meg kíván szabadulni, akkor csupán a határt kell megfelelően kiigazítani, és nincs szükség a lakosok százezreinek kimozdítására”.²⁰

A csehszlovák és a magyar álláspont tehát összeegyeztethetetlen volt. A magyarok elleni megtorlások viszont folytatódtak, emiatt szeptember

12-én Gyöngyösi újabb jegyzékkel fordult a Külügyminiszterek Tanácsához. Schoenfeld amerikai követ október 29-én kelt válaszában jelezte, az amerikai kormány továbbra sem járul hozzá semmiféle egyoldalú megoldáshoz. Kívánatosnak tartaná azonban, hogy a két érdekelt állam közvetlenül lépjen érintkezésbe, és közösen tegyen előterjesztést a Szövetségesekhez. A csehszlovák kormány nevében Krno szintén ezt javasolta.²¹

A csehszlovákiai magyarok helyzete közben tovább romlott. Az október 1-én megjelent 88. számú elnöki dekrétum és az ennek végrehajtásával foglalkozó november 4-én kiadott irányelvek alapján megkezdődött az állampolgárságától megfosztott mintegy 10 ezer magyar cseh és morva területre történő áttelepítése. A deportálásnak hármas célja volt: a németek kitelepítésével keletkezett munkaerőhiány pótlása, a határ menti magyar területek fellazítása és a Magyarországra történő nyomásgyakorlás. Szlovák kimutatások alapján 1945 szeptembere és december 1. között 9247 magyart hurcoltak el Csehországba.²²

A csehszlovák-magyar tárgyalásokra végül Prágában került sor december 3-án. A kétoldalú találkozók során a csehszlovák irányelveknek két lényeges pontja volt: a kölcsönösségi alapú lakosságcsere az érintettek kárpótlásával, illetve a csere után hátramaradt magyarok egyoldalú kitelepítése, akiknek számát a csehszlovák vezetők 300-400 ezerre becsülték. A csehszlovák álláspont alapján a kitelepítés semmiképpen sem járhat együtt Magyarország javára történő határmódosítással. Az ígérek szerint a lakosságcsere és a kitelepítés után is az országban maradt magyarok – akiknek számát 100 ezer főre becsülték – mindazokban a jogokban részesültek volna, mint a többi csehszlovák állampolgár külön nemzetiségi (nyelvhasználati, oktatási stb.) jog nélkül, melytől a magyarok gyors asszimilálódását várták. Válaszában Gyöngyösi kijelentette, hogy elvi fenntartásai ellenére el tudja fogadni, hogy az áttelepülésre önként jelentkező szlovákok számával egyező számú magyar települjön át Magyarországra, majd hozzátette, hogy a lakosságcsere Magyarország számára csak abban az esetben fogadható el, ha a visszamaradó magyarok sorsát megnyugtató módon rendezik. A magyarok egyoldalú kitelepítésére vonatkozó javaslatot pedig kategorikusan visszautasította, melyről Magyarország tárgyalni sem óhajt. A tárgyalásokon a magyar delegáció ismét felvetette az „embert földdel” koncepciót, melyet a csehszlovák fél ismét elutasított. Az álláspontok később sem kerültek közelebb egymáshoz, így a tárgyalások megszakadtak, a magyar delegáció pedig december 6-án visszautazott Budapestre.²³

A tárgyalások megszakadásáról és a magyar álláspontról Gyöngyösi december 11-én írásban tájékoztatta a három nagyhatalom budapesti kép-

viselőjét. Leszögezte, hogy a két ország közötti ellentét csökkentése érdekében Magyarország bizonyos feltételek (kölcsonösség, átköltözők kárpót-lása, kisebbségi jogok garantálása, a csere nagyhatalmak általi felügyelete) mellett kész belemenni a lakosságcserebe, azonban a visszamaradó magyarok áttelepítése Magyarország számára teljességgel elfogadhatatlan. Abban az esetben pedig, ha Csehszlovákia mégis ragaszkodik a magyarok egyoldalú kitelepítéséhez akkor az csakis a megfelelő terület egyidejű átengedésével történhet. A jegyzékre szovjet részről válasz ezúttal sem érkezett. Az amerikaiak jelezték, hogy helyeslik, ha Magyarország és Csehszlovákia megegyezik egy emberséges telepítésben. A britek szintén a két ország megegyezését tartották kívánatosnak, illetve a határrevízióval kapcsolatban leszögezték, hogy a brit kormány ebben az ügyben nem fog nyomást gyakorolni Csehszlovákiára, viszont elfogadják a két ország között létrejött bármilyen megállapodást. A Szovjetunió mellett Jugoszlávia és Románia is Csehszlovákia pártján állt, így fennállt a veszélye annak, hogy szovjet vezetéssel kialakul a kisantant együttműködés új változata. Mindezeket mérlegelve Gyöngyösi 1946. január 5-én a tárgyalások budapesti újrafelvételét javasolta Dalibor Krnonak.²⁴

A tárgyalásra végül február 6. és 10. között került sor és jelentős vitákat követően megegyezéssel zárult. Az elfogadott egyezmény csak a lakosságcserevel foglalkozott az addig kikristályosodott álláspontoknak megfelelően. A magyarországi szlovákok önként jelentkezhettek, ingóságukat magukkal vihették, és hátrahagyott ingatlanjaikért kártalanításban részesültek. Ugyanez vonatkozott a magyarokra is azzal a különbséggel, hogy őket az áttelepítésre úgy jelölték ki. Az az előzetes magyar feltétel tehát, hogy a kitelepítendő magyarokat egy csehszlovák-magyar bizottság jelölje ki nem teljesült, ez a csehszlovák kormány kizárólagos jogává vált. A csehszlovák kormány ezen túlmenően lehetőséget kapott arra is, hogy toborzás és regisztráció céljából kormánybizottságot küldjön Magyarországra.^{22 25} Gyöngyösi azonban úgy ítélte meg, hogy még ilyen feltételek mellett is Magyarország érdekében áll az ügyet minél előbb lezárni. Álláspontjának kialakításában döntő szerepe lehetett azoknak az ígéreteknek, amelyeket az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv tartalmazott, melyek kilátásba helyezték az egyoldalú kitelepítések és a belső széttelepítés felfüggesztését, a vagyonek kobzások leállítását, valamint az elbocsátott közalkalmazottakról és a nyugdíjasokról való gondoskodást. Másrészt Gyöngyösi a békési viszonyok ismeretében (Békéscsabáról, a hazai szlovákság „fővárosából” származott, illetve felesége szlovák nemzetiségű volt) biztosra vette, hogy 30-40 ezer szlováknál több nem fog jelentkezni, és így az egész akció viszonylag kevés embert fog érinteni.²⁶

Az egyezményt Gyöngyösi János és Vladimír Clementis 1946. február 27-én írták alá. Az egyezmény aláírása után Clementis találkozott a magyar pártok vezetőivel, ahol szemben a jegyzőkönyvben szereplő ígéretekkel, azt javasolta, hogy az egyezmény végrehajtása után kössenek egy újabb megállapodást mintegy 200 ezer magyar áttelepüléséről. Kijelentette azt is, hogy a csehszlovákiai magyarok továbbra sem számíthatnak kollektív kisebbségi jogokra, és az egy tömbben élők széttelepítése továbbra is folytatódni fog. Clementis ezen kijelentéseit valamennyi pártvezető azonnal visszautasította.²⁷

3. A lakosságcsere egyezménytől a párizsi békekonferenciáig

Az egyezmény értelmében felállított Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) 1946. március 4-én kezdte meg működését Magyarországon. A bizottság tagjai sorra járták a szlovák településeket, gyűléseket rendeztek, előadásokat tartottak és propagandaanyagokat terjesztettek. A remélt százazrek helyett azonban csak 59.774 szlovák kitelepülővel lehetett számolni.²⁸ Az áttelepítendő magyarokat 1946. augusztus 27-ig a csehszlovák hatóságok jelölték ki. Az előkészületek gyors lebonyolítása ellenére maga a lakosságcsere csak jóval később, 1947 tavaszán kezdődött meg. Az áttelepülésre jelentkező szlovákok alacsony száma ugyanakkor óriási csalódást okozott Prágában és Pozsonyban. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a homogén csehszlovák nemzetállam megteremtéséhez a lakosságcsere távolról sem lesz elegendő. A csehszlovák kormány ezért fenntartotta a magyarok egy részének egyoldalú kitelepítésére vonatkozó tervét, illetve a magyarok másik részének erőszakkal történő reszlovakizálását (asszimilálását).²⁹

Az egyoldalú kitelepítéshez azonban szükség volt a nagyhatalmak hozzájárulására. A prágai kormány ezért tájékozódni kezdett a nagyhatalmaknál. Az 1946 március végi moszkvai tárgyalásokon a szovjet vezetők ugyan helyeselték a közép-európai kisebbségek „megsemmisítését” és igazat adtak a csehszlovák félnek, de „ebben az ügyben még nem akarták elkötelezni magukat”. 1946. április 10-én a csehszlovák kormány ezért jegyzéket juttatott el a londoni külügyminiszter-helyettesi értekezlethez a magyar békeszerződés tervezetére vonatkozólag, melyben azt kérték, hogy kötelezzék Magyarországot arra, hogy a békeszerződés aláírását követő három hónapon belül kössön egyezményt 200 ezer magyar áttelepítéséről. A nyugati hatalmak azonban elutasító véleményeket fogalmaztak meg a csehszlovák követelésekkel kapcsolatban.³⁰

A csehszlovák kormánytagok többsége a nagyhatalmi elutasítás és a Külügyminisztérium javaslata ellenére kitartott a kitelepítés mellett. A homogén

cseh és szlovák nemzetállam létrehozása a májusi választások eredményeként megalakult új (harmadik) csehszlovák kormány programjába is bekerült.

Becslések szerint a lakosságcsere és a 200 ezer magyar tervezett kitelepítése után még mindig élt volna az országban 150-200 ezer magyar. Ezen személyek állampolgári jogait azonban csak abban az esetben kapták volna vissza, ha magyarságukat megtagadják (reszlovakizálnak). Az 1946. június 17-én kiadott rendelet a magyarokat választás elé állította: vagy szlováknak vallják magukat, és akkor megkaphatják a csehszlovák állampolgárságot, vagy nem, de akkor vállalják a további üldöztetést, illetve az áttelepülést Magyarországra.³¹

1946 nyarán tehát a szlovákiai magyarokra két jövő várt: Magyarországra történő áttelepülés vagy Csehszlovákiában maradvá magyarságuk kényszerű feladása. A szlovákiai magyarok emiatt nagy várakozással tekintettek a békekonferencia elé, melytől a magyarelles csehszlovák politika módosításának a kikényszerítését, és sorsuk jobbra fordulását várták.

4. Diplomáciai küzdelmek a párizsi békekonferencián

A párizsi békekonferencia 1946. július 29-én kezdett munkához, mely részben a plenáris üléseken, részben a bizottságokban és az albizottságokban folyt. Magyarország, mint legyőzött állam a bizottságok munkájában általában nem vehetett részt. Csak külön hívásra jelenhetett meg, és módosító indítványait csak abban az esetben tűzték napirendre, ha azokat legalább egy bizottsági tag támogatta. A konferencián elfogadott határozatok nem végleges döntések, hanem csupán ajánlások voltak, amelyeket a Külügyminiszterek Tanácsa hagyott jóvá vagy vetett el. A békekonferencia ajánlásai tehát a konferenciával párhuzamosan ülésező Külügyminiszterek Tanácsától függték. Mivel ennek tagállamai vétőjoggal rendelkeztek, a tervezeteket megváltoztatni csak mindegyikük egyetértésével lehetett.

A csehszlovák delegációt vezető, Jan Masaryk augusztus 2-án tartott beszédében Németország mellett Magyarországot is megnevezte a hazájára rontó agresszorok között. Kijelentette, hogy a müncheni döntés tapasztalatai alapján országa a német és a magyar kisebbség két világháború közötti, és különösen az 1938. évi magatartása miatt nem szeretné a kisebbségvédelmi rendszer megújítását.³²

Magyarország meghallgatására augusztus 14-én került sor. Gyöngyösi János beszédében érintette a Csehszlovákiával kapcsolatos problémákat is. Ismertette a lakosságcsere-egyezményt és részletesen a csehszlovák hatóságok magyarelles intézkedéseit. Ezután rátért a magyarok tervezett

kitelepítésére, amit erkölcsi, politikai és gazdasági okokból egyaránt elfogadhatatlannak nevezett. Beszédében ismét felvetette, hogy ha a csehszlovák kormány mindenképpen meg kíván szabadulni a magyar kisebbségtől, akkor a magyar kormánynak ragaszkodnia kell ahhoz az elvhez, hogy a népnek joga van a földhöz is, amelyen él. A csehszlovák-magyar ellentét rendezése érdekében, helyszíni vizsgálatok elvégzésére nemzetközi bizottság kiküldését kérte. Beszédéhez többen észrevételeket fűztek, így Kiszelev belorusz küldött is, aki szintén annak a véleményének adott hangot, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség nagy szerepet játszott Csehszlovákia 1938-39-es felbomlásában. Ezért helyeselte, hogy megszüntetik ezt a zavarforrást, amely Csehszlovákia és Magyarország jövőbeli kapcsolataiban csak további nehézségeket okozhat.³³

A meghallgatását követő napokban Gyöngyösi számos vezető politikussal találkozott, így az amerikai külügyminiszterrel, illetve augusztus utolsó napjaiban Gerő Ernő és mások társaságában a csehszlovák delegáció vezetőivel, Masarykkal és Clementisszel. A tárgyalás során érintették a csehszlovák fél kongresszushoz benyújtott azon javaslatát, mely szerint 200.000 magyart szeretnének a lakosságcsere-egyezmény keretén túl kitelepíteni. Gyöngyösi azon a véleményen volt, hogy valószínűtlen, hogy ezt a konferencia elfogadja. Úgy látta, hogy „Anglia álláspontja még nem világos, de Amerika és a domíniumok egészen biztos, hogy nem fogják megszavazni, sőt Franciaország sem”, és „nem egészen 100%-os a szovjet támogatás sem.”

A Masarykkal folytatott négyszemközti tárgyalásnak azonban volt egy érdekes mozzanata. A csehszlovák külügyminiszter ugyanis megértően szólt arról a korábbi magyar javaslatról, amely az egyoldalú kitelepítést területátadással kívánta összekapcsolni. Úgy tűnt tehát, hogy Masaryk és még néhányan a cseh vezetők közül valóban készek lettek volna egy ilyen megoldásra, ám a szlovákok (Clementis, Slávik és Krno) hallani sem akartak erről. Még korábban, augusztus 3-án, a magyarok kitelepítésének elutasítását feltételezve, az amerikai delegáció egyik tagjával, Samuel Reberrel szigorúan titkosan tárgyalva Masaryk késznek mondta magát a Magyarország javára történő határmódosítás megfontolására, amennyiben egy ilyen engedmény megoldja a magyar kisebbség áttelepítésének kérdését.³⁴

A Magyar Politikai és Területi Bizottságban Magyarország a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésére vonatkozó augusztus 24-i csehszlovák indítványra adott augusztus 27-i írásos válaszában jelezte ellenvetéseit, azaz, hogy a 200 ezer fő kitelepítésével Csehszlovákia korántsem válna homogén nemzetállammá. Az országban maradó további 400 ezer magyar csehszlovák hatóságok általi „reszlovakizálása” pedig minden nemzetközi

norma szerint elfogadhatatlan. Végül utalt arra, hogy 200 ezer fő átvétele elviselhetetlen gazdasági terhet jelentene Magyarország számára.

A bizottság amerikai tagja Bedell-Smith tábornok, az USA moszkvai nagykövete, a bizottság szeptember 9-i ülésén tett hozzászólásában humanitárius okokra és Magyarország gazdasági nehézségeire hivatkozva elképzelhetetlennek tartotta, hogy ilyen egyoldalú kényszer-kitelepítésre sor kerüljön. Az Egyesült Államok ugyanis csak olyan megoldást támogat, amely a befogadó ország beleegyezésével jön létre és megfelel a nemzetközi jognak. Majd azt javasolta, hogy a bizottság mielőbb tűzze napirendjére az áttelepítésre vonatkozó csehszlovák javaslatot, melyre hívják meg a magyar delegációt is, hogy kifejtse nézeteit. A csehszlovák és a magyar delegáció pedig kezdjen kétoldalú tárgyalásokat a határkérdés és a kitelepítés együttes megoldásáról. Végezetül felhívta a figyelmet arra, hogy „minden egyes határmódosítás, amelynek következtében csökkenne azon személyek száma, akiket ki kellene szakítani mostani otthonából, jelentősen hozzájárulna a Csehszlovákia és Magyarország között minden bizonnyal bekövetkező súrlódások forrásának megszüntetéséhez, ugyanis megfelelne kölcsönös érdekeinek.”³⁵ Tehát, a magyar delegációhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a határmódosítás is megoldása lehet a nemzetiségi kérdés rendezésének.

A 200 ezer magyar kitelepítésére vonatkozó csehszlovák indítványt Clementis, szeptember 16-i beszédében azzal indokolta, hogy a szlovákiai magyarság az első világháború után a kisebbségi jogok teljességét élvezte és gazdasági szempontból is jól élt. A szlovákiai magyarság ennek ellenére „szudétánémetekkel összefogva, 1938-ban rárontott a Magyarország által megszállt területen élő szlovákokra és csehekre.” Ez készteti a csehszlovák kormányt arra, hogy az új köztársaságban a kisebbségi kérdést azok eltávolításával oldja meg. A csehszlovák kormány megkísérelte kétoldalú megállapodással megoldani ezt a kérdést, ám a magyar kormány minden elképzelhető eszközzel megakadályozta annak végrehajtását. Ezért elkerülhetetlen a csehszlovákiai magyarok egy részének kitelepítése. Magyarország számára véleménye szerint semmiféle problémát nem jelenthet 200 ezer ember befogadása, hiszen a háborúban legalább félmillió magyar és félmillió zsidó hunyt el, továbbá a potsdami döntés alapján Magyarországnak jogában áll 400 ezer német kitelepítése. A magyarországi szlovákok számát pedig, a szokásos túlzással 450 ezerben adta meg.³⁶

A magyar álláspontot a bizottság szeptember 18-i ülésén Szegedy-Maszák Aladár fejtette ki. Cáfolta Clementis téves állításait. 1945-46-os csehszlovák adatokkal bizonyította, hogy a csehszlovákiai magyarok száma nem félmillió, hanem legalább 650 ezer, miközben a magyarországi szlovákok száma

az 1930-as magyar népszámlálás szerint mindössze 104 ezer. A magyar kormány tehát nem elszabotálta a lakosságcserét, hanem egész egyszerűen nincs elég szlovák, akiket kicserélhetne. Fenntartotta, hogy Magyarországnak súlyos terhet jelentene 200 ezer magyar befogadása, mert a kitelepített németek földjeit és házait már magyar családoknak adták, illetve felhívta a figyelmet arra, hogy több mint 130 ezer menekült jelenleg is Magyarországon tartózkodik. Végül a csehszlovák javaslat elutasítására kérte a bizottságot majd hozzátette, „ha Csehszlovákia még egy egyoldalú kitelepítés árán is ragaszkodik a nemzeti status quo megváltoztatásához, akkor el kell viselnie ennek konzekvenciáit is, beleértve a területi aspektust.”³⁷

Clementis szeptember 20-i válaszában kijelentette, hogy az áttelepítést olyan módon kívánják végrehajtani, amely összhangban lesz a humanitás elveivel. Clementis után Bedell-Smith szólalt fel és megismételte, hogy az USA számára az egyoldalú kitelepítés elfogadhatatlan. Mint fogalmazott: „Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan. Nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan elmélethez, amely igen nagyszámú emberi lény kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére szeretnének végrehajtani.” Ismét javasolta a kétoldalú tárgyalásokat, amelyek az USA számára megkönnyítenék a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó indítvány elfogadását is. Tehát, ha Csehszlovákia nem hajlandó visszavonni javaslatát és tárgyalóasztalhoz ülni a magyarokkal, akkor a Pozsonnyal szembeni magyar falvakra sem számíthat. Az ezt követően felszólaló Visinszkij viszont határozottan támogatta a csehszlovák tervet, melyet „korrektnek” és „minden embertelenségtől mentesnek” nevezett. Hivatkozott arra, hogy hasonló népmozgás a lengyel-szovjet határon is lezajlott, ahol 15 hónap alatt több mint egymillió embert telepítettek át Lengyelországba, és fehéroroszok, ukránok és oroszok százezreit telepítették át Lengyelországból a Szovjetunióba, így a Szovjetuniónak jelentős tapasztalatai vannak a nemzetiségi problémák rendezésében. Furcsának és rendkívülinek nem Csehszlovákia, hanem Magyarország politikáját nevezte, amellyel vonakodik befogadni „saját gyermekeit.” Úgy fogalmazott, hogy olyan ez a magatartás „mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokhoz tuszkolná gyermekeit, nem akarná nevelni őket, és arra hivatkozna, hogy teherterelt és nehézséget jelentenek számára.”³⁸

A vita szeptember 23-án folytatódott Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusz-szia képviselője támogatta Nagy-Britanniáé viszont elutasította a csehszlovák indítványt. Lord Samuel Hood, az amerikai állásponthoz hasonlóan kijelentette, hogy országa a magyarok egyoldalú kitelepítéséhez nem

fogja beleegyezését adni. Kétoldalú tárgyalásokat és megegyezést javasolt. Nagy-Britannia határozott fellépésében része lehetett annak a találkozásnak, amely során Lord Hood találkozott Kertész Istvánnal, a magyar küldöttség főtitkárával. A találkozó során Hood az után érdeklődött, hogy mit fog tenni a magyar delegáció, ha a bizottság elfogadja a csehszlovák javaslatot. Kertész erre azt a választ adta, hogy „ami engem illet, én veszek egy jegyet Budapestre”, mert ezek után nem látná értelmét annak, hogy a magyar delegáció Párizsban maradjon. Azt is megjegyezte, hogy a nyugati demokrácia elveit a térségben egyedülként képviselő koalíciós kormány pedig nagy valószínűséggel összeomlana.³⁹

Szeptember 23-a után az amerikai, a brit és a kanadai diplomácia azon dolgozott, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos csehszlovák és magyar álláspontot közös nevezőre hozzák. Az egyeztetések során több alkalommal is felmerült, hogy a magyarok kitelepítését a két ország közötti területcserével, illetve Magyarország számára történő területátengedéssel kellene egybekötni. A brit javaslat szerint Csehszlovákiának mintegy 1130 km²-nyi területet kellett volna átengednie Fülektől és Rimaszombattól délre, valamint a Bodrogközben, együttesen közel 80 ezer, zömmel magyar lakossal. Magyarország ezt 510 km²-nyi terület átengedésével viszonyozhatta volna Rozsnyótól és Kassától délre, 20 ezer, többségében szlovák lakossal. Az amerikaiak javaslata alapján pedig csak Csehszlovákia engedett volna át területet amiért cserébe Magyarország kétszer annyi magyart vett volna át terület nélkül, mint amennyi magyar az átengedett területen él.

Az amerikai javaslatra a magyar delegáció azt a választ adta, hogy abban az esetben elfogadható ez Magyarország számára, ha a területtel és az anélkül átadandó magyarok aránya nem 1:2, hanem 1:1 lenne.⁴⁰

A magyar és a csehszlovák delegáció tárgyalására szeptember 29-én került sor, melyen Gyöngyösi leszögezte, hogy Magyarország az egyoldalú kitelepítés tervét elveti, illetve csak határmódosítással együtt tartja elfogadhatónak. A határmódosítást véleménye szerint olyan területen kellene végrehajtani, ahol a legnagyobb a magyarok aránya. Ezt követően pedig az itt élő szlovákok kicserélhetők lennének a határon túli magyarokkal, sőt Magyarország hajlandó lenne az önként jelentkező magyarok átvételére is. A területtel és anélkül átveendő magyarok számát 2/3-1/3-ban határozta meg. Hangsúlyozta, hogy a határmódosítást Magyarország azért veti fel, mert Csehszlovákia ragaszkodik a magyarok kitelepítéséhez. Jan Masaryk válaszában kijelentette, hogy Csehszlovákia kitarthat a nemzeti állam megvalósítására vonatkozó szándéka mellett és a magyar javaslatban semmi olyan sincs, amiről tárgyalni lehetne. Az álláspontok tehát nagyon távol

álltak egymástól, a magyarok számára a kitelepítés, a csehszlovákok számára a határmódosítás volt elfogadhatatlan. Magyar szempontból azonban reményre adott okot, hogy az ausztrál Alfréd Stirling külön nyilatkozatot tett, melyben kifejezte, hogy helytelen lenne a békeszerződésbe foglalni egy olyan pontot, amely a fogadó ország akarata ellenére megengedné a kitelepítést. Továbbá jelezte, hogy helyesnek tartaná, ha a pozsonyi hídfő és a tranzfer kérdését együtt kezelnék. Azaz, amíg a kitelepítés kérdésében nem lesz megállapodás, addig országa a másik kérdésben sem fog dönteni.⁴¹

Mivel az USA és Nagy-Britannia képviselője is jelezte, hogy a két kérdést együtt kívánja tárgyalni ezért a csehszlovák delegáció számolt azzal, hogy ha az egyoldalú áttelepítésre vonatkozó indítványát fenntartja akkor az angolszász hatalmak és szövetségeseik nem fogják megszavazni a Pozsonnyal szembeni három falu átengedését sem. A csehszlovák fél ezt mérlegelve visszavonta az áttelepítésre vonatkozó indítványát, és elfogadta azt a kompromisszumos javaslatot, amit az új-zélandi küldött Desmond Patrick Costello terjesztett elő, mely szerint Magyarország tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró azon magyarok ügyét, akiket a lakosságcsere-egyezmény értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni. Abban az esetben pedig, ha a békeszerződés életbe lépésétől számított hat hónapon belül nem jönne létre megegyezés, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni, és a végleges megoldás érdekében a Tanács segítségét kérni.⁴²

A Magyar Területi és Politikai Bizottság végül október 3-i ülésén ezt a formulát fogadta el egyhangúlag és ez a szöveg került be a magyar békeszerződés II. részének 5. cikkelyébe. Megszavazta a javaslatot Csehszlovákia is, mert tisztában volt azzal, hogy ha elérné is a többséget a bizottságban, a Külügyminiszterek Tanácsában végül legalább két nagyhatalom vétőjába ütközne. Tehát sem a csehszlovák követelésnek, sem pedig a nyugati hatalmak közül az amerikaiak és a britek hallgatóságos támogatását élvező magyar megegyezési kísérletnek Párizsban nem volt teljes körű támogatása. Emiatt sem az egyik, sem a másik elképzelés nem kapott többségi támogatást a békekonferencián. A párizsi békeszerződés aláírására így végül 1947. február 10-én került sor.

5. A lakosságcsere-egyezmény végrehajtása

A párizsi békekonferencia ajánlásai, érthető okokból kiábrándítólag hatottak a csehszlovák közvéleményre, hiszen a magyarok kitelepítését illető

remények és tervek nem váltak valóra. A prágai kormány ezért úgy döntött, hogy felújítja a magyarok 1945 végén elkezdett, a lakosságcsere-tárgyalások miatt leállított cseh-morva területekre történő deportálását, melyre azok az 1945. őszi intézkedések jelentettek jogalapot, amelyek minden állampolgárságuktól megfosztott csehszlovákiai lakost közmunkára köteleztek. A kormány úgy gondolta, hogy ezzel ugyanazt az eredményt érheti el, mint korábban: a határ menti magyar többségű területek fellazítását. A deportálások november 19-én hajnalban kezdődtek. Az akció összesen 393 községet érintett, főleg a galántai, párkányi, lévai, érsekújvári és zselizi járásokban. A deportáltak száma meghaladta a 40 ezret. A fagyban vagy erőszak miatt elhunytak száma pedig közel ezer fő volt, illetve több százra tehető azoknak a száma, akik a deportálás elől, a jeges Dunán át Magyarországra menekültek. A deportálások Magyarországon megdöbbenést váltottak ki, hiszen a csehszlovák kormány ezzel nyíltan megszegte a lakosságcsere-egyezményben vállalt kötelezettségét. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket nyújtott át Prágában, valamint a nagyhatalmakknál is panaszt emelt. A tiltakozásokra a csehszlovák kormány nem reagált, így a magyar kormány 1946. december 16-án megszakította a lakosságcsere lebonyolításának előkészületeit.⁴³

A külföldi kormányok, illetve a magyar kormánytagok és közéleti személyiségek (köztük Mindszenty József) tiltakozásai miatt a csehszlovák kormány 1947. február 25-én leállította a szlovákiai magyarok deportálását, mely lehetővé tette a magyar-csehszlovák tárgyalások újrakezdését. A megbeszélésekre 1947. március 2-7 között került sor Prágában, azonban a Cseh- és Morvaországba telepítettek ügyében nem alakult ki egyetértés. Gyöngyösi ezzel kapcsolatban azt kérte, hogy a deportáltak térhessenek vissza régi lakóhelyükre, kapják vissza vagyonukat, és kártalanítsák őket a kitelepítés során okozott károkért. A nézetek különbözősége ellenére március 23-án alacsonyabb szinten folytatódtak a tárgyalások Pozsonyban, ahol a Sebestyén Pál vezette magyar küldöttség beleegyezett a lakosságcsere egyhetes „próbaidőre” történő megkezdésébe, függetlenül a deportáltak jövőjének és más függőben lévő kérdéseknek a rendezésétől. Az első vonatok április 11-én indultak el. Az egy hét lejártával a lakosságcsere újabb egy hétre meghosszabbították, és ez így zajlott egész évben, sőt rövid téli szünet után 1948-ban is.

6. Összegzés

A közel egy évtizedig dédelgetett csehszlovák álmom, a homogén nemzetállam létrehozása a Párizsban aláírt egyezményvel végül nem valósult meg, ám a lakosságcsere így is közel százezres veszteséget jelentett a felvidéki

magyarság számára. A magyar nemzet szempontjából a párizsi döntés egy- szerre jelentett csalódást a pozsonyi hídfő elvesztésével, valamint a trianoni határok visszaállításával, illetve egyfajta megkönnyebbülést a csehszlová- kiai magyarok százezreinek szülőföldön maradásával. Utóbbi döntés, mint láttuk a két angolszász nagyhatalomnak és szövetségeseinek – elsősorban Ausztráliának – köszönhető. A nyugati hatalmak álláspontjának kialakításá- ban egyaránt szerepet játszottak humanitárius szempontok, illetve hatalmi megfontolások: a demokratikus magyar kormány támogatása a szovjetbarát csehszlovák kormánnyal szemben.

A Szovjetunió az Egyesült Államokkal és a nyugati országokkal kialakult ellentétei miatt – szemben a korábbi politikájával és magyarellenességével – arra törekedett, hogy a saját táborán belüli kisállamok viszálykodásait megszüntesse vagy legalábbis igyekezzen mérsékelni azt. Így a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésére vonatkozó terv, amelyről a békeszerződés 5. cikkelye értelmében tárgyalásoknak kellett volna kezdődniük, lekerült a napirendről. A csehszlovákiai magyarok 1948. október 12-én visszakap- ták állampolgárságukat.⁴⁴ A Csorba-tónál kötött 1949. július 25-i megállá- podásban Magyarország lemondott az áttelepítésekből adódó vagyoni jogi követeléseiről, Csehszlovákia pedig a még fizetendő magyar jóvátételről.

 JELEN TANULMÁNY AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM
 ÚNKP-20-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK
 A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL
 FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

JEGYZETEK / NOTES

1. A részleteket lásd Gulyás László (2006): Benes Közép-Európa terve (1942). EJF, Tudományos Közlemények. Baja. 2006. 27-34. old
2. A komáromi tárgyalásokat részletesen elemzi Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. kötet. 133-154. old. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
3. A bécsi döntést és annak következményeit részletesen elemzi Gulyás László (2016) 155-163. old. Lásd még Sallai Gergely (2002): Az első bécsi döntés. Osiris Kiadó, Budapest, 146. old.
4. Šutaj, Štefan (2007): A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In. Molnár Imre – Szarka László szerk.: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság. Kecskemét. 81. old. Továbbá Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesedési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon (1941-1960). Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Budapest. 64. old.
5. Beneš politikai pályafutásáról lásd Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, illetve Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
6. Janics Kálmán (1980): A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, München, 53-58. old.
7. Beneš, Eduard (1942): The Organization of Postwar Europe. Foreign Affairs. Volume 20, Number 2, 226-233. old.
8. Janics (1980) 69-70. old.
9. Gulyás (2008/a) 318-331. old.
10. Bővebben lásd Gulyás László (1993): A csehszlovák-magyar lakosságcsere moszkvai előjátéka KAPU 1993/8-9. szám 72-76. old.
11. Janics (1980) 78. old.
12. Gulyás László (2008/a) 339-343. old.
13. Ezek születéséről lásd Gulyás László (2008/b) 379-388. old.
14. Romsics Ignác (2006): Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 103. old.
15. A csehszlovákiai magyarok ügye nemzetközi kérdéssé lett. Gyöngyösi külügyminiszter beszéde Békéscsabán. Szabad Nép, 1945. július 4, III. évfolyam, 81. szám, 1. old.

16. Vida István szerk. (2005): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. Gondolat Kiadó. Budapest. 135. old.
17. Vida (2005) 120. old.
18. Romsics (2006) 92-93. old.
19. Kertész István (1995): Magyar békeillúziók 1945-1947. Európa Könyvkiadó-História. Budapest. 542-543. old.
20. G. Vass István (2005): Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15. – 1946. február 4. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 177-178. old.
21. G. Vass (2005) 147. és 179-180. old.
22. Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 25. old.
23. Kertész (1995) 241-244. old.
24. G. Vass (2005) 56. old.; Romsics (2006) 134. old.; Kertész (1995) 247. old.
25. Vadkerty (2007) 218-223. old.
26. Kertész (1995) 251-252. old.
27. Balogh Sándor (1988): Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 116-118. old.
28. Bővebben: Kugler József (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944-1948. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest. 47-74. old. Lásd még Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 117-119. old.
29. Tóth Ágnes (1993): Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét. 160-161. old.
30. Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947). Héttorony Könyvkiadó. Budapest. 90-91. old.
31. Janics (1980) 196-197. old.
32. Szarka László (2018): Csehszlovákia és a magyar békeszerződés. In: Fülöp Mihály (szerk.): Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 149. old.
33. Romsics (2006) 200-202. old.

34. Szűcs László (2003): Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5.-1946. november 15. B. kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1241-1242. old.
35. Krno, Daribo M. (1992): A békéről tárgyaltunk Magyarországgal. Rákóczi Szövetség, Budapest, 48. old.
36. Balogh (1988) 237. old.
37. Romsics (2006) 216-217. old.
38. Krno (1992) 70-72. old.
39. Kertész (1995) 355-356. old.
40. A magyar-csehszlovák határ területcserével és telepítéssel összekapcsolt módosításának a lehetőségét a magyar fél 1946 elejétől mérlegelte. A tavasz folyamán részletes terv is készült, mely mintegy 4 ezer km² dél-szlovákiai terület és kb. 200 ezer zömmel magyar lakos átvételével számolt, melynek fejében mintegy 900 km² magyar és osztrák terület és közel 50 ezer fő átadására került volna sor. A tervet szeptember 9-én a kormány is megvitatta és teljes egyetértés alakult ki abban, hogy Magyarország annyi magyart hajlandó átvenni terület nélkül, mint amennyi magyar a Csehszlovákia által átadandó területen él. Úgy számoltak, hogy egy 4 ezer km²-es határ menti sáv átengedése után, amelyen 300 ezer magyar élhet, a kisebbségben élő magyarok száma nem lehet több 300-350 ezernél, akik közül nem mindenki akar majd áttelepülni. Lásd Szűcs (2003) 1328-1333. old.
41. Romsics (2006) 221-222. old.
42. Krno (1992) 80-83. old.
43. Janics (1980) 228-232. old.
44. Gulyás (2005) 123-124. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Balogh Sándor (1988): Magyarország külpolitikája 1945-1950. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 392 old.
- Beneš, Eduard (1942): The Organization of Postwar Europe. Foreign Affairs. Volume 20, Number 2, 226-233. old.
- Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947). Héttorony Könyvkiadó. Budapest.
- Gulyás László (1993): A csehszlovák-magyar lakosságcsere moszkvai előjátéka KAPU 1993/8-9. szám 72-76. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.

- Gulyás László (2006): Benes Közép-Európa terve (1942). EJF, Tudományos Közlemények. Baja. 2006. 27-34. old
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- G. Vass István (2005): Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15. – 1946. február 4. Magyar Országos Levéltár. Budapest.
- Janics Kálmán (1980): A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. München.
- Kertész István (1995): Magyar békeillúziók 1945-1947. Európa Könyvkiadó–Historia. Budapest.
- Kövesdi János–Mayer Judit (szerk.) (1996): Edvard Beneš elnöki dekrétumai, avagy a magyarok és a németek jogfosztása. Pannónia Könyvkiadó. Pozsony.
- Krno, Daribo M. (1992): A békéről tárgyalunk Magyarországgal. Rákóczi Szövetség. Budapest.
- Kugler József (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön 1944-1948. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Romsics Ignác (2006): Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sallai Gergely (2002): Az első bécsi döntés. Osiris Kiadó. Budapest.
- Šutaj, Štefan (2007): A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In: Molnár Imre – Szarka László (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Kecskemét, 81-91. old.
- Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesezési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon (1941-1960). Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Budapest.
- Szarka László (2018): Csehszlovákia és a magyar békeszerződés. In: Fülöp Mihály (szerk.): Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára. Dialóg Campus Kiadó. Budapest.
- Szűcs László (2003): Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5.-1946. november 15. B. kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1978 old.
- Tóth Ágnes (1993): Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét.

Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.

Vida István szerk. (2005): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. Gondolat Kiadó, Budapest.